

**Majoros István**

***A francia nagyhatalmiság gazdasági háttere az első világháború előtti évtizedekben***

Franciaország 1870-es sedani veresége és a német egység létrejötte korabeli értékelés szerint nem a hatalmi egyensúly megbomlását, hanem az egyensúly helyreállítását jelentette.<sup>1</sup> Franciaország azonban az ötvenes években megszerzett hegemon szerepét elvesztette, de megőrizte nagyhatalmiságát, abban az értelemben, hogy tagja maradt a nagyhatalmi klubnak. E pozíció fenntartása s az ország biztonsága aktív külpolitikát, ütöképes hadsereget s hatékony gazdaságot igényelt. Tanulmányunk az utóbbit vizsgálja meg abból a szempontból, hogy a gazdaság milyen lehetőségeket kínált a nagyhatalmi pozíció fenntartása, erősítése számára.

Ami a gazdaságot illeti, a tárgyalt periódus rosszul kezdődött, hiszen a francia-porosz háború nemcsak katonai, hanem gazdasági katasztrófa is volt az ország számára. A hetvenes évek elején a háborús vereség 11,4 milliárd frank többletkiadást eredményezett az országnak, amely a hadisarcot, a német hadsereg eltartását, a hadműveletek, a károk helyreállításának költségeit foglalta magába.<sup>2</sup> Ennek ellenére a francia gazdaság a világot elképesztő módon talpra állt, jegyzi meg Cameron.<sup>3</sup> Ebben szerepe volt annak, hogy a veszteségek korántsem akkorák, mint az első világháború végén. Párizs a frankfurti békében előírt 5 milliárd frankot az 1874 márciusi határidő előtt fél évvel, 1873 szeptemberében kifizette, s ez nem csupán a francia pénzpiac szilárdságát jelezte, hanem azt is, hogy a pénzügyi ágazat a jövőben hatékony támogatója lehet a külpolitikának. Nagyobb veszteségnek tűnt gazdaságilag, pszichikailag egyaránt Elzász és Lotaringia egy részének az

---

<sup>1</sup> ALTER, Peter: *The German Question and Europe*, Arnold, London 2000. (Co-published in the United States by Oxford University Press), 63.

<sup>2</sup> Ez a nemzeti jövedelem 7 hónapra eső részével volt egyenlő. LÉVY-LEBOYER, Maurice – BOURGUIGNON, François: *L'Économie française au XIX<sup>e</sup> siècle. Analyse macro-économique*, Economica, Paris 1985. 81.

<sup>3</sup> CAMERON, Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Maecenas, Budapest, 1994. 288.

elvesztése. Ez annak ellenére állítható, hogy a veszteség területben 15 ezer km<sup>2</sup>, lakosságban 1,6 millió volt. Az elcsatolt provinciák ugyanis az ország legiparosodottabb vidékeinek számítottak. Mulhouse azt jelentette a franciáknak, amit Manchester az angoloknak. Elzászban volt a francia pamutipar egyharmada, a gépgyártás fő központjai itt működtek, s a fémipar fellegvárai, mint Dietrich üzemei Elzászban s Wendelé Lotaringiában, szintén az elcsatolt területeken voltak. Ráadásul Strasbourg, a Rajna-vidék kereskedelmének centruma, s a délnémet területek, a Franciaország belseje felé vezető út stratégiai pontja Metz városával együtt szintén a németek kezébe került.<sup>4</sup> Az 1870-es vereség azonban nem korszakhatár a francia gazdaság 19. századi folyamatában, hanem az 1860-as években kezdődött lassulás egyik tényezője.<sup>5</sup> A külpolitika számára ez a jelenség nem tűnt kedvezőnek. S ennek egyik jele az volt, hogy 1880-ra a gazdaság bizonyos területein Németország utolérte, s olyan fontos szektorban, mint a nehézipar, megelőzte a franciákat. 1900-ra pedig már a textilipar és a mezőgazdaság területén is egyértelmű a német fölény.<sup>6</sup> Franciaor-

---

<sup>4</sup> ORMOS Mária - MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814-1945*, Osiris, Budapest 1998. 149.

<sup>5</sup> A lassulás további tényezői: az 1860-as francia-angol kereskedelmi szerződés; az amerikai polgárháború; a nagy vasútépítések befejeződtek Franciaországban; a mezőgazdasági depresszió, melyben a selyemhernyóbetegség és a filoxéra fontos szerepet játszott. ASSELAIN, Jean-Charles: *Histoire économique de la France du XVIII<sup>e</sup> siècle à nos jours. I. De l'Ancien Régime à la Première Guerre mondiale*, Seuil, Paris 1984. 155. Az 1815-1824 és az 1845-1854 közti időszakhoz képest az 1855-1864 és 1885-1894 közötti szakaszban a mezőgazdasági termelés 1,2%-os évi növekedésről 0,1%-ra, az ipari termelés 2,5%-ról 1,6%-ra, s az anyagi termelés egésze 1,9%-ról 0,9%-ra esett. Id.m.: 130.

<sup>6</sup> Paul Bairoch az összehasonlítás érdekében 5 indikátort állított fel – a) mezőgazdasági termelékenység; b) a nyersgyapot ipari fogyasztása; c) vastermelés; d) a szénfogyasztás; e) az iparban használt gépi motorerő – s ezek alapján 1860-ban Franciaország az első három esetben megelőzte (1,4; 1,9; 1,8) Németországot, az utolsó két indikátor pedig mindkét ország esetében egyforma (1) volt. 1880-ban csak a mezőgazdasági termelékenység volt egyforma (1), a többi indikátor Franciaország számára már kedvezőtlen volt (0,9; 0,9; 0,6; 0,4). 1900-ra pedig egyértelmű a német fölény valamennyi indikátor esetében (Franciaország számára ez a fenti sorrend szerint: 0,7; 0,8; 0,5; 0,45; 0,6). ASSELAIN: 154. A részletes elemzést lásd: BAIROCH, Paul: *Niveaux de développement économique de 1810 à 1910*, Annales 1965/6/1091-1117.

szág pozíciója 1910-ben sem változott Németországgal szemben, igaz nem is rosszabbodott.<sup>7</sup> A hagyományos és pesszimista gazdaságtörténeti látásmód az előbbi és ahhoz hasonló adatok alapján ezért Franciaországot 1914 körül egy félig iparosodott, félig fejlett országgént jellemzi, ahol a mezőgazdaságnak viszonylagosan magas a súlya, a városiasodás foka alacsony, a béreké szintén, a hagyományos iparágak vannak túlsúlyban, s egy előregedett struktúrájú gazdaságnak tűnik, amelyik az ipari érettség fokát nem érte el. S ehhez tegyük még Caron megállapítását, miszerint 1913-ra „Franciaország észrevétlenül egy kis nemzet lett.” E sommás összegzéssel kapcsolatban Asselain elismeri, van benne igazság, mégis egyoldalú, mert nem veszi figyelembe a francia gazdaság dinamizmusát az 1890 és 1913 közti periódusban, valamint a regionális és a szerkezeti különbségeket.<sup>8</sup>

A francia késéssel kapcsolatos nézetek revideálása Jean Bouvier-nak köszönhető.<sup>9</sup> Szerinte a francia fejlődés se alatta, se felette nem volt egyetlen nemzetnek sem, mert Franciaország más volt, mint a szomszédai. Cameron is a sajátos növekedést, a brit és a többi fejlődéstől eltérő iparosodást hangsúlyozza, s azt, hogy a lemaradás, hamis feltételezésekre épül, mert a francia eredmény nem kisebb, mint a brit, sőt az emberi boldogulást illetően még kedvezőbb is.<sup>10</sup> A brit iparosodástól eltérő 19. századi francia fejlődésre Patrick O'Brien - Caglar Keyder már 1979-ben felhívta a figyelmet a két ország összehasonlító elemzésével.<sup>11</sup> A szerzők

---

<sup>7</sup> ASSELAIN: 202. Bairoch jelzőszámai 1910-ben: a mezőgazdaság termelékenysége: 0,7; a nyersgyapot ipari fogyasztása: 0,9; vastermelés: 0,5; szénfogyasztás: 0,5; az iparban használt gépi motorerő: 0,7.

<sup>8</sup> Id.m.: 190. 210.

<sup>9</sup> *Libres propos autour d'une démarche révisionniste* IN: FRIDENSON, Patrick – STRAUS, André: *Le Capitalisme français*, Fayard, Paris 1987. Idézi MARSEILLE, Jacques: *Les paradoxes de la France industrielle*, IN: *Puissance et faiblesses de la France industrielle, XIX<sup>e</sup> – XX<sup>e</sup> siècle* (ouvrage composé d'articles initialement parus dans L'Histoire), Seuil, Paris 1997. 9.

<sup>10</sup> CAMERON, Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Maecenas, Budapest, 1994. 285-286.

<sup>11</sup> O'BRIEN, Patrick - KEYDER, Caglar: *Les voies de passage vers la société industrielle en Grande-Bretagne et en France (1780-1914)*, Annales 1979/11-12/1284-1303.

vitatják azt a megközelítési módot, amely a gazdaság teljesítőképességét a kibányászott szén mennyiségével, a működő gőzgépek számával s a vállalati arányokkal magyarázza. Használhatóbb szerintük az, ha a teljes termelés növekedési ütemét, a strukturális változásokat s a hatékony technika elterjedését vizsgálják. Persze ők is arra a következtetésre jutnak, hogy Franciaország 1780 és 1914 közti termelése lassúbb, a termelési struktúra elsősorban mezőgazdasági, s a hatékony technika is lassabban terjedt. Hozzáteszik azonban, hogy a 19. században a gazdasági verseny már a jólétért, a magasabb életnívóért, pontosabban azért folyt, hogy egy adott ország mennyire képes kielégíteni polgárai igényeit az elérhető javak, szolgáltatások területén, s megállapítják, hogy a

	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1913
M. Lévy-Leboyer	100	97	108	109	141	137	176	216
F. Crouzet	100	105	116	120	137	151	168	202
T. Markovitch	100	123	128	149	146	176	189	193
J.-C. Toutain	100	104	118	131	145	152	169	209

*A francia ipari termelés indexei 1880 és 1913 között négy szerző szerinti összevetésben*

két ország közti jövedelmi különbség 15-20%-nál nem több. A Waterloo és az I. világháború közti időszakban az egy főre eső termelés Angliában 1,3%-kal, Franciaországban 1,2%-kal nőtt, így szerintük a külső szektor nélkül az egyéni fogyasztás is hasonló lenne. Az elbillenés azért következett be Anglia javára, mert a szigetország az exportnál magasabb importjával az ország termeléséhez képest nagyobb fogyasztást tudott biztosítani. Cameron adatai szerint a bruttó nemzeti termék évi növekedése 1871 és 1914 között 1,6% volt Franciaországban, 2,1% az Egyesült Királyságban s 2,8% Németországban. Az egy főre jutó növekedési ráta pedig 1,45% volt a franciáknál, 1,2% az angoloknál s 1,7% Németországban. Hozzáteszi azonban, hogy a számok félrevezetőek lehetnek, mivel ezek függnek a becsléssel dolgozó személyektől, a módszerektől, s attól, hogy milyen iparágakat vonnak be a számításokba (lásd a fenti táblázatot).<sup>12</sup> Ennek ellené-

<sup>12</sup> CAMERON: 287. A táblázat úgy tűnik Cameron igazát erősíti, hiszen a különbségek a bemutatott szerzők között érzékelhetők, bár az arányokat illetően

re elismeri a lassúbb fejlődést Franciaországban, a francia gazdaság általános teljesítményét mégis jónak tartja. Különösen a külkereskedelmet értékeli pozitívan elsősorban a második császárság idején, amikor az évi növekedést 5%-ra teszi, s a világkereskedelemben való részesedés 10%-ról 11%-ra emelkedik.<sup>13</sup> Az előbbiek alapján egyetlen dolog biztos: a francia gazdaság 19. századi fejlődése ellentmondásos, így a megítélése sem lehet más. Ha annyit mégis elfogadunk, hogy a teljesítménye nem rossz, még megmarad az a kérdés, hogy ez a teljesítmény egy hatékony, s a nagyhatalmiságot is biztosító külpolitikához elegendő-e.

A már idézett O'Brien-Keyder szerzőpáros bár a francia gazdaság teljesítményét az alapján ítélte meg, hogy milyen életnívót, minőséget sikerült biztosítani polgárainak, azért megjegyzi, hogy a merkantilistákat minden korban a katonai teljesítményhez s az ország presztízséhez kapcsolódó bázis- vagy nehézipar, illetve a gazdasági növekedés aránya érdekelte.<sup>14</sup> S mivel a nagyhatalmiságnak, a külpolitikai akcióképességnek ezek az általunk vizsgált korszakban is meghatározó mutatói, nézzük meg ezeket az adatokat.

A francia bruttó belső termelés az 1880 és 1895 közti periódusban (tehát még az 1860 körül elkezdődött lassulási szakaszban) évi 1,5%-kal növekedett, majd a *nagy depresszió* vagy a szakirodalomban újabban szívesebben használt, s a helyzetet egyébként jobban kifejező *hosszú stagnálást* követő fellendülési szakaszban, 1895 és 1913 között, a növekedés évi üteme 1,9%-ra ugrott. E két adat persze csak akkor mond többet, ha összevetjük a német növekedéssel, amely az említett két periódusban 3%, illetve 3,2%. A számok egyértelmű német fölényt mutatnak. Az árnyaltabb megítéléshez azonban érdemes az angol növekedési ütemet is megnézni, s ez 2%, illetve 1,9% az 1880-1895, valamint az 1895-1913 közti szakaszokban.<sup>15</sup> Európa vezető nagyhatalma tehát nem jobb, vagy alig 1880 és 1913 között. S ha ez a helyzet,

---

vannak hasonlóságok. SALY, Pierre: *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale (1880-1970)*. Textes et documents, Armand Colin, Paris 1998. 98.

<sup>13</sup> CAMERON: 289.

<sup>14</sup> O'BRIEN – KEYDER: 1287.

<sup>15</sup> SALY: 13.

akkor a francia teljesítményt sem lehet rossznak minősíteni. Az egy főre jutó bruttó belső termelés növekedési üteme ezt egyértelműen megerősíti, hiszen 1880 és 1913 között ez a szám Franciaországban 1,6%, Németországban 1,8%, az angoloknál 1,1%.<sup>16</sup> S játsszunk tovább a számokkal. Ha megnézzük az ipari termelés növekedési arányát, akkor Franciaországban 1880 és 1895 között évente ez a szám 1,4%, 1895 és 1913 között pedig 2,9%. A német ennél lényegesen magasabb, mivel az első periódusban 4,3%, 1895-től 1913-ig évi pedig 4%-kal növekszik az ipari termelés. Anglia viszont az évi 2%-kal bár meghaladja a franciát 1880 és 1895 között, a következő szakaszban azonban a 2,2%-os teljesítménye gyengébb. Ha viszont az ipar termelési indexét nézzük, s az 1913-as esztendőt 100-nak vesszük (Franciaország, Németország, Anglia esetében egyaránt), akkor francia és angol esetben kapunk kiegyensúlyozottabb számokat, hiszen a francia ipart jelző szám 1880-ban 49, 1895-ben 60, 1900-ban 68, 1905-ben 75. A német számsor az említett években: 26, 49, 61, 70, míg az angol: 50, 67, 80, 86.<sup>17</sup> A fentiek alapján nem lehet azt mondani, hogy Franciaország teljesítménye véglegesen lemaradt volna a német mögött, mert a kilencvenes évek második felében kezdődő konjunkturális időszak egyértelmű fellendülést hozott. A francia siker legjellegzetesebb példája az autógyártás. Ezen a téren a franciák egyszerre voltak úttörők, és mások tudásának összegzői. Az úttörő szerepet a Párizsban pincérkedő belga származású Lenoir játszotta a világítógázzal működő kétütemű motor feltalálásával, illetve Beau de Rochas, a négyütemű motor működésének elméleti tisztázásával. A hetvenes években Amédée Bollée még sikeresen kísérletezett a gőzkocsival. A nyolcvanas évek közepén aztán a német Benz és Daimler találmányainak köszönhetően kiderült: a jövő a robbanómotoroké. Daimlernek azonban nem volt tőkéje a továbblépéshez. Ekkor a gázmotorokat gyártó párizsi Panhard-Levassor cég és a gőzkocsikkal foglalkozó Peugeot fivérek felkarolták Daimler találmányát, melyhez átvették az angolok eredményeit a karosszéria területén, s megteremtették az autógyártás ipa-

---

<sup>16</sup> Id.m.: 16.

<sup>17</sup> Id.m.: 18.

ri kereteit. Franciaország 1907-ig 45 ezer autóval őrizte vezető szerepét a világban, s 1914-ben is csak az Egyesült Államok előzte meg.<sup>18</sup> Az autógyártás mellett új iparágként jelent meg a repülőgépgyártás, az alumíniumipar, amellyel ugyancsak a második helyet foglalta el az USA után,<sup>19</sup> s megemlíthető még az elektromos ipar is. Az új ágazatok kibontakozásához azonban hiányoztak bizonyos feltételek. Ha az elektromos ipart nézzük, akkor a tudományos hátteret vagy a találmányokat illetően a franciák nem voltak hátrányban, mégsem olyan sikeresek, mint a külföldiek, akár a németek vagy az amerikaiak. Ebben szerepet játszott a tőkeegyenség,<sup>20</sup> az amerikai érdekektől való függőség, a francia városok kisebb fizetőképes kereslete s az új technikával szembeni tartózkodás is. Ez pedig összefüggött a mezőgazdaság túlsúlyával, a lassúbb városiasodással, s ez utóbbiban a demográfiai helyzet is közrejátszott. A francia népesség növekedése éppen az általunk vizsgált szakaszban lassult le. Számokban kifejezve ez azt jelen-

---

<sup>18</sup> DÉMIER, Francis: *La France du XIX<sup>e</sup> siècle 1814-1914*, Seuil, Paris 2000. 411-412. FRIDENSON, Patrick: *Les inventeurs de l'automobile*, IN: *Puissance et faiblesses de la France industrielle, XIX<sup>e</sup> – XX<sup>e</sup> siècle* (ouvrage composé d'articles initialement parus dans L'Histoire), Seuil, Paris 1997. 391-405. MAJOROS István: *Francia századforduló*, História 2000/9-10.

<sup>19</sup> Franciaország 1910-ben 9,5 millió t alumíniumot termelt, az USA 16,1 millió t, az Egyesült Királyság 5 millió t, a német, a svájci és az osztrák – magyar csoport együtt 8 millió t, a világ alumíniumtermelése pedig 43,8 millió t volt. 1913-ban a francia 14,5 millió tonnára ugrott, az USA termelése 20,9 millió t, az Egyesült Királyságé, 7,6 millió t, míg a német, svájci, osztrák-magyar csoporté 12 millió t. GRINBERG, Ivan – HACHEZ-LEROY, Florence (Sous la direction de): *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale de la fin du XIX<sup>e</sup> siècle à nos jours. L'Âge de l'aluminium*, Armand Colin, Paris 1997. 326. Ebben az új és stratégiai iparágban Németország késésben volt a franciákkal szemben, miközben Európában az első számú fogyasztó. 1913-ban 12 millió tonnát használt fel a német ipar, a világtermelés 20%-át. Ehhez a német szükséglet 90%-át importálni kellett, többek között Franciaországból. KNAUER, Manfred: *Une industrie née de la guerre. L'Aluminium en Allemagne de 1890 à 1950* (traduit par Anne Bérélovitch), IN: GRINBERG, Ivan – HACHEZ-LEROY, Florence (Sous la direction de): *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale de la fin du XIX<sup>e</sup> siècle à nos jours. L'Âge de l'aluminium*, Armand Colin, Paris 1997. 127-128.

<sup>20</sup> Az 1898-ban létrejött *Compagnie générale d'électricité* 15 millió frankos részvénytőkével rendelkezett, míg a Siemens cég 112 millióval. DÉMIER: 414.

tette, hogy még 1870-ben Franciaországnak 38.440.000 lakója volt, a vereség után, Elzász és Lotaringia egy részének elvesztésével 36.103.000-re csökkent.<sup>21</sup> A legnagyobb probléma az volt, hogy az első világháborúig a lakosság száma alig nőtt. 1913-ban Franciaország 39,8 millió lakóval rendelkezett. Négy évtized alatt csupán valamivel kevesebb, mint 4 millióval növekedett, míg Németország népessége 1913-ban elérte a 67 milliót, s lakossága 1871 óta 26 millióval nőtt. A francia népesség visszaesését a születések számának csökkenése és a magas halálozási arány magyarázza. 1880-ban ezer lakosra 24,6 születés jutott, 1913-ban 18,8, miközben a halálozási arányszám 22,9‰, valamint 17,7‰ volt. Ezzel szemben Németországban az említett dátumokra 37,6‰ és 27,5‰ születés, illetve 26‰ és 15‰ halálozás jutott.<sup>22</sup>

A franciák magas mortalitása meglepő, mivel a modern bakteriológia egyik bölcsője Franciaország volt. Pasteur s intézete eredményesen harcolt a járványok, fertőzések ellen, mégis a tüdőbaj, az alkoholizmus, a szifilisz komoly fenyegetést jelentett. A tuberkulózis kétszer több áldozatot szedett a franciáknál, mint a németeknél. A századforduló körül Észak-Franciaországban ezer emberre 3 gümőkóros halálozás esett. 1910 januárjában Joseph Reinach parlamenti képviselő az alkoholizmus veszélyére hívta fel a törvényhozás figyelmét. „*Uraim, 30 év alatt a Föld legrésegebb népévé váltunk. Az alkoholt árusító üzletek száma 477 ezer, így minden 30 felnőttre jut egy.*” - fakadt ki. A szifilisz pedig népbetegség volt. 1902-ben 1 millióra becsülték a fertőzöttek számát. Csak Párizsban a férfi lakosság 13-15%-a, mintegy 125 ezer fő szenvedett a betegségtől, s 1910 körül a fővárosban ez évi 4 ezer halálozást jelentett. A legnagyobb fenyegetés az volt, hogy a szifilisz a nemzőképes korosztályt érintette, így a jelen és a jövő katonáitól fosztotta meg a nemzetet.<sup>23</sup> Az említett betegségek

---

<sup>21</sup> Id.m.: 415.

<sup>22</sup> SALY: 49. DÉMIER: 416. HAU, Michel: *Histoire économique de l'Allemagne XIX<sup>e</sup> - XX<sup>e</sup> siècles*, Economica, Paris 1994. 46.

<sup>23</sup> DÉMIER: 416. LECHEVALIER, Hubert A. – SOLOTOROVSKY, Morris: *A mikrobiológia három évszázada*, Gondolat, Budapest 1971. 284. MAJOROS István: *Fejlődési utak a 19. századi Európában III. A hétköznapi világ*, General-Copy Kft, Pécs 2001. 26. ZELDIN, Theodore: *Histoire des*



mellett a halálozási rátát a magas gyermekhalandóság is növelte, különösen a városokban és az ipari körzetekben. Ennek okát a nyári fertőzésekben, a felügyelet hiányában, s abban kell keresnünk, hogy sok családban a gyereket dajkára bízta. A népesség csökkenéséhez az az új életszemlélet is hozzájárult, ami arra irányult, hogy inkább kevesebb gyerek legyen a családban, de az kapjon jó nevelést, és a jövője legyen megalapozott. Ez a szemlélet nem csupán a jobb módú családokban, de a társadalom alsóbb rétegeiben is terjedt,

	1880		1900		1913	
	Vas	acél	vas	acél	vas	acél
Nagy-Britannia	7,9	1,3	9,1	5,0	10,4	7,8
Németország	2,5	0,7	7,6	6,5	16,8	17,6
Franciaország	1,7	0,4	2,7	1,6	5,2	4,7

*A jelzett országok vas-és acéltermelése millió tonnában*

városon, vidéken egyaránt.<sup>24</sup> Az előbbi tények által befolyásolt demográfiai helyzet azonban az ország külpolitikai akcióképességét, biztonságát, s nagyhatalmiságát is érintő stratégiai problémává nőtt az első világháború előtti években.

Ha a francia gazdaság egészét nézzük, két ágazat, a szénbányászat és a kohászat okozott még a demográfiához hasonló gondot. Franciaország 1880-ban 19 millió tonna szenet termelt, tizenöt évvel később 28 milliót, s 1913-ban 41 millióra ugrott a termelés. A német szénbányászat ezzel szemben 47 millió, 79 millió, illetve 190 millió tonnát produkált az említett években. A kiegyensúlyozottabb értékelés, összevetés érdekében idézzük az angol adatokat is: 149 millió tonna 1880-ban, 193 millió 1895-ben s 292 millió tonna 1913-ban.<sup>25</sup> A szénnél is fontosabbnak tartották azonban a vas- és acélipart. A fenti ábra adatai<sup>26</sup> szerint acéltermelésben a németek 1900-ban előzték meg a briteket, 1913-ra pedig mindkét ágazatban jelentős a német előny. Ha

*passions françaises 1848-1945. 3. Goût et corruption*, Seuil, Paris 1979. 462-465. CORBIN, Alain: *Les filles de noce. Misère sexuelle et prostitution (19<sup>e</sup> siècle)*, Flammarion, Paris 1982. 388-389.

<sup>24</sup> MAYEUR, Jean-Marie: *Nouvelle histoire de la France contemporaine 10. Les débuts de la III<sup>e</sup> République 1871-1898*, Seuil, Paris 1973. 56. DÉMIER: 416.

<sup>25</sup> SALY: 77.

<sup>26</sup> Id.m.: 81.

francia - német összehasonlításban nézzük, Németország már 1870-ben is több acélt termelt, mint a franciák (121 ezer tonna a német, s 84 ezer a francia termelés).<sup>27</sup> Ezután csak növekszik előnyük, annyira, hogy az első világháború előestéjén a két ország viszonylatában már valóban nyomasztónak tűnik. S ha ehhez még azt az adatsort is hozzátesszük, hogy 1913-ban Németország adta a világ ipari termelésének a 14,8%-át, megelőzve ezzel Angliát (13,6%) is, míg Franciaország részesedése 6,1% volt,<sup>28</sup> akkor úgy tűnik, hogy a számok által jelzett német előny Franciaországgal szemben gazdasági, katonai, azaz hatalmi fölénynek tekinthető. Ez persze korántsem ilyen egyszerű, még az előbbi számok alapján sem. A demográfiai helyzet valóban nyomasztó volt, de a franciák biztonságuk érdekében erre is találtak megoldást. A széntermelés esetében a francia - német viszonylatban jelentkező arányok jelennek meg Anglia és Németország között, az előbbi javára. A számok szerint Németország is nagyságrenddel volt lemaradva a szigetország mögött. Igaz, a francia pozíciót rontotta a rendszeres szénimport, s ezzel az ipari országok között egyedül állt.<sup>29</sup> A vas- és acéltermelésnél azonban egyértelmű a német előny és fölény az angolokkal és a franciákkal szemben. S ez az ágazat az 1870 és 1914 közötti évtizedekben az ipar sarkköve, motorja volt, hiszen ettől függött a gazdaság többi szektora, beleértve a hadiipart, s így a katonai potenciál jelzőjének is tekintették ebben a korban.<sup>30</sup> Mielőtt levonnánk az első látásra adódó következtetést, Németország egyértelmű ipari, s ebből következően hatalmi fölényét Franciaországgal szemben, érdemes az előbbi szá-

---

<sup>27</sup> BEREND T. Iván - RÁNKI György: *Európa gazdasága a 19. században 1780-1914*, Gondolat, Budapest 1987. 165. 269.

<sup>28</sup> HAU: 46.

<sup>29</sup> A behozott mennyiség a fogyasztás egyharmadát jelentette (1900-ban 11,6 milliót). MAYEUR: 64.

<sup>30</sup> KENNEDY Paul: *The Rise and Fall of the Great Power. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Fonta Press 1989. 257. (magyarul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása: Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000*, Budapest, 1992.), BUSSIÈRE, Eric - GRISET, Pascal - BOUNEAU, Christophe - WILLIOT, Jean-Pierre: *Industrialisation et société en Europe occidentale (1880-1970)*, Armand Colin/Masson, Paris 1998. (3<sup>e</sup> tirage) 14.

mok mellé a vasérctermelés adatait és az importált mennyiségét is odatenni. 1913-ban Németország 28,6 millió tonna vasércet termelt, míg a franciák 21,9 milliót. Ugyancsak 1913-ban a németek 14 millió tonna vasércet importáltak, a franciák csupán 1,4 milliót, 10,1 millió tonnát pedig exportáltak.<sup>31</sup> S bár ezek az adatok a szén, vas- és acéltermelésben mutatkozó német fölényt nem kérdőjelezik meg, a képet mégis árnyaltabbá, kiegyensúlyozottabbá teszik, s megerősítik azt a több szerző által is hangsúlyozott tényt, miszerint a francia gazdaság teljesítménye nem mondható rossznak, csak másképpen fejlődött, mint szomszédai. S emlékezzünk vissza arra is, hogy egy új stratégiai ágazatban, az alumíniumiparban Németország mennyire késésben volt a franciákhoz képest, s abban, hogy szükségletének csupán 10%-át tudta megtermelni, a hiányzó 90%-ot importálnia kellett, s ettől a német vezető szerep egyáltalán nem gyengült. Sőt, éppen azt mutatta, hogy a gazdaság egészének teljesítőképessége ilyen korrekciókat is lehetővé tesz. S ha ez igaz a németek esetében, miért ne lehetne igaz a másik, a francia oldalon is? Másképpen fogalmazva: a francia gazdaság egészének teljesítménye, a szén-, vas- és acéltermelésnek a némethez képest lényegesen rosszabb mutatói ellenére elegendő volt-e ahhoz, hogy a biztonsághoz szükséges aktív külpolitikát és a katonai eszközöket finanszírozza, előteremtse? Az előbbiek alapján is úgy tűnik, hogy igen. A pontosabb válasz érdekében meg kell néznünk a külkereskedelem s a pénzügyi ágazat helyzetét is.

Ha röviden akarjuk jellemezni a külkereskedelmet, akkor ugyanúgy az egyenetlenségeket, ellentmondásokat kell hangsúlyozni, ahogy ezt az ipar esetében láttuk, s Franciaország hol Nagy-Britannia és Németország között helyezkedett el, hol mindkettővel szemben alulmaradt. A 19. század első felében Franciaország még a világ második kereskedelmi hatalma volt, 1871 után elvesztette ezt a pozícióját, s az Egyesült Államok, Anglia és Németország mögött a negyedik helyre szorult. S míg az 1800-1830 közötti 10%-ról 1860-ra 13%-ra tudta növelni a világkereskedelemben elfoglalt pozícióját, addig a nyolcvanas évektől kezdő-

---

<sup>31</sup> SALY: 80-81.

dően 10% alá csökkent ez az arány, s 1913-ban a világelexportnak csupán 7,2%-át adta. Ha megnézzük az egy főre jutó exportot (dollarban számítva), akkor Nagy-Britannia után a franciáké a legmagasabb érték (mellékelt ábra).<sup>32</sup> Ez összefügg a demográfiai helyzettel, mert volumenében a francia exportnövekedés gyengébb, mint a többiekénél. Németországgal összevetve ez azt jelenti, hogy 1880 és 1890 között évi 2,2%-kal 1890 és 1900 között pedig 4,2%-kal növekedett a német export, míg a franciára vonatkozó számok, 1,7% és ugyancsak 1,7% a jelzett szakaszokban. Összességében azt lehet mondani, hogy a külke-

	1860	1910
Ausztria-Magyarország	4	9
Egyesült Államok	8	19
Franciaország	11	29
Japán	>0,5	5
Nagy-Britannia	22	48
Németország	11	27
Olaszország	4	11
Oroszország	2	5

*Az egy főre jutó export értéke dollárban*

reskedelem nem tekinthető a gazdasági növekedés motorjának, hozzátevé azt is, hogy a bruttó nemzeti terméknek csupán 13,6%-át adta 1900-ban. S ha még azzal is kiegészítjük az előbbieket, hogy a kereskedelmi mérleg deficitese, igaz nem annyira, mint az angoloknál, de jobban, mint a németeknél,<sup>33</sup> akkor a külpolitika számára a külkereskedelem nem jelenthetett nagy adut. Ezt a francia külkereskedelem földrajzi szerkezete is megerősíti.

A tárgyalt időszakban a külkereskedelem földrajzi struktúrája viszonylagos stabilitást mutatott, bár a legtöbb európai ország esetében éppen ekkor alakult át. A francia stabilitást az jelentette, hogy az export 75%-a s az import 65%-a nyolc európai országhoz: Nagy-Britanniához, Németországhoz, Belgiumhoz, Svájc-hoz, Olaszországhoz, Spanyolországhoz, Oroszországhoz s az Egyesült Államokhoz kapcsolódott. Egyik érdekes vonás az, hogy a politikai kapcsolatok alig befolyásolták a kereskedelmet. Ezt jól

<sup>32</sup> BAIROCH, Paul: *La place de la France sur les marchés internationaux*, IN: *La position internationale de la France. Aspects économiques et financiers XIX<sup>e</sup> - XX<sup>e</sup> siècles*. Textes réunis et présentés par Maurice LÉVY-LEBOYER. Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris 1977. 38-40.

<sup>33</sup> ASSELAIN: 204. GUILLEN, Pierre: *L'expansion 1881-1898*. Politique étrangère de la France 1871-1969. La collection dirigée par Jean-Baptiste DUROSELLE, Imprimerie nationale Paris 1984. 42-43.

mutatja az angol-francia viszony, melyet az egész 19. században a gyarmati rivalizálás jellemez, miközben Franciaország első számú kereskedelmi partnere Anglia volt. Hasonló a helyzet a harmadik helyet elfoglaló Németországgal, mivel a sedáni vereség óta politikai feszültségek terhelték a két ország kapcsolatát. Még érdekesebb az oroszokkal való viszony, mert 1894-ben működésbe lépett a francia-orosz szövetség. Ennek ellenére az orosz gazdaság a francia exportnak csupán az 1%-át vette fel, s közben az orosz külkereskedelem 40%-a Németországgal bonyolódott le.<sup>34</sup> A francia export földrajzi szerkezetének a változatlanlanságát az magyarázza, hogy az export a jómódú rétegekhez szólt, s így elsősorban luxuscikkekből állt. A francia külkereskedelemből hiányzott a szükséges agresszivitás, és hiányzott a banki támogatás is. Ráadásul a külkereskedelem egyik legfontosabb eszköze, a kereskedelmi flotta csökkent, s a külföldi kereskedelmi képviselő is gyenge volt. A világ azon részein, ahol a német eladások növekedtek ebben az időszakban, a francia éppen csökkent. 1880-ban Argentínában a francia eladások aránya még 18,2% -t képviselt, 1913-ra 9%-ra csökkent. Chilében 14,8%-ról 5,5%-ra esett ez az arány, Egyiptomban 17,2%-ról 9,2%-ra, Japánban 4,7%-ról 0,8%-ra. Az Egyesült Államokban is jelentős volt a visszaesés: az 1880-as 10,4%-ról 7,7%-ra csökkent 1913-ban. S tegyük még ehhez azt is, hogy a kereskedelmi mérleg csak európai viszonylatban volt pozitív: 1913-ban az export értéke 2,51 milliárd frank volt, az importé 1,88 milliárd. A világ többi részével folytatott kereskedelemben viszont 2,7 milliárd frank deficit keletkezett.<sup>35</sup>

A külkereskedelem földrajzi szerkezetének változatlanlansága s az eladások csökkenése ellenére a diplomácia nagyon is érdeklődött e gazdasági ágazat iránt. Sőt, éppen emiatt, mivel a kereskedelmi terjeszkedést fontosnak tartotta. *„Egy olyan hatalom diplomáciai tevékenységének, mint Franciaország, elsősorban az a célja, hogy kiterjessze állampolgárai anyagi érdekeltségeinek te-*

<sup>34</sup> ASSELAIN: 209. CIEPIELEWSKI, J.: *A Szovjetunió gazdaságtörténete*, Budapest, 1977. 35. MAJOROS István: *Párizs és Oroszország (1917-1919)*, Szekszárd, 1999. 26. HAU szerint 42%. HAU: 80.

<sup>35</sup> GUILLEN: 45-46. BAIROCH: 44. LÉVY-LEBOYER – BOURGUIGNON: 67.

*rületét.*” - hangsúlyozza az 1905-ös költségvetési jelentés,<sup>36</sup> s ehhez hasonlók gyakran olvashatók az 1871 utáni költségvetési dokumentumokban. Úgy tűnik, Franciaország európai pozíciójának csökkenését a világpiacon való aktívabb szerepvállalással igyekezett kompenzálni. Még 1875-ben létrehoztak egy bizottságot azért, hogy vizsgálja meg a külkereskedelem fejlesztésének lehetőségeit. Hamarosan felszínre kerültek a konzuli szisztéma hiányosságai: a konzulok nem kaptak kellő támogatást, az információk nem segítettek a külkereskedelem érdekeit. A helyzet javítása érdekében 1883 áprilisában egy parlamenti különbizottságot hoztak létre a külügyminiszter vezetésével (Challemel-Lacour), aki 1884-re elkészítette jelentését, a Quai d’Orsay pedig hozzákezdett a javaslatok megvalósításához. Mindenekelőtt a kereskedelem szükségleteihez igyekezett igazítani a konzuli térképet úgy, hogy a távoli országokat helyezte előtérbe. Ennek érdekében elhatározták, hogy Franciaország szomszédságában posztokat szüntessenek meg, vagy visszaminősítsenek olyan Európán kívüli országok javára, ahol Franciaország erősíteni akarja gazdasági pozícióját. E döntés megvalósítása azonban igen lassú volt. 1889-ben a 19 törlendő alkonzulátusból csak nyolc szűnt meg, s a tervezett 31 új alkonzulátus helyett csupán 13-at hoztak létre. A következő lépésben a személyzet képzettségét igyekeztek növelni, s ennek érdekében 1886. június 24-én dekrétumban szabályozták, hogy ki kerülhet a konzulátusokra. A dokumentum értelmében a konzuli ügynökök helyére hivatásos funkcionáriusok kerültek, akiknél egy felsőfokú kereskedelmi vagy mezőgazdasági diploma követelmény volt. A parlamenti különbizottság ajánlása között szerepelt az is, hogy külföldön francia kereskedelmi házakat hozzanak létre. S erre valóban szükség volt, mivel a III. köztársaság elején még csak három ilyen intézmény létezett, New Orleans-ban, Limában és Montevideóban. 1884 és 1886 között aztán 18 kereskedelmi házat alapítottak.<sup>37</sup> A külügyminisztérium törekedett arra is,

---

<sup>36</sup> GUILLEN: 61.

<sup>37</sup> 1884-ben 9 jött létre: Mexikó, London, Barcelona, Alexandria, Buenos Aires, Charleroi, Konstantinápoly, Valparaiso és Odessza. 1885-ben: Brüsszel, Galati, Liverpool, Milánó, Rio de Janeiro, Rosario, Velence. 1886: Havanna, Montréal. GUILLEN: 63-64.

hogy a francia üzleti köröknek információkat adjon a külföldi piacok kínálta lehetőségekről. Ennek érdekében a konzulátusoknak minden évben összefoglaló jelentést kellett adniuk, s ezek az információk megjelentek a kereskedelmi minisztérium által kiadott *Annales du commerce extérieur* című kiadványban. A külügyminisztérium pedig *Bulletin consulaire français* címmel 1876-tól közölt gazdasági információkat. Az erőfeszítések ellenére a helyzet lassan változott. 1890-ben Ribot külügyminiszter arról panaszkodott, hogy a konzuli személyzet még mindig monarchikus beidegződésekkel dolgozik, s az adminisztratív ügyekkel többlet foglalkozik, mint a kereskedelemmel és az iparral. Egy 1901-es jelentés a külügyi költségvetésről azonban már arról ír, hogy „külföldi képviselőink szelleme valóban átalakult...s ügynökeink a francia termelők tájékozott kalauzaivá váltak”.<sup>38</sup> Az üzleti világ és a konzulátusok közti kapcsolatok tényleg fejlődtek. 1894-től a konzulok franciaországi tartózkodásukat arra használták, hogy fogadják az üzletembereket, és előadásokat tartsanak. Ezek a fórumok lehetőséget adtak annak elemzésére, hogy a világpiacon miért marad alul a francia export, s hogyan lehet harcolni a konkurencia ellen. A német utazó ügynökök példájára hivatkoztak, kiemelték kezdeményező szellemüket, a hosszú hiteleket, az alkalmazkodást a kliens igényeihez, mert ezek magyarázzák a német kereskedelem fölényét. Felhívták a francia üzletemberek figyelmét, hogy a közvetítőket ki kell iktatni, olcsóbban kell termelni, és fizetési könnyítéseket kell adni a vásárlóknak. Caillaux pénzügyminiszter a külügynek 1909. február 19-én keltezett levelében maga is azt hangsúlyozta, hogy az ipar legtöbb ágában Franciaország drágábban termel, mint konkurensei.<sup>39</sup> A kapcsolatok fejlesztésének a másik módszere az volt, hogy a konzulok rendszeres és közvetlen kapcsolatban álltak a *Külkereskedelem Nemzeti Hivatalával* (Office national du commerce extérieur). Az erőfeszítések ellenére sokan vélték úgy, hogy a konzuli hálózat

---

<sup>38</sup> GUILLEN: 65.

<sup>39</sup> A.E. (Archives du ministère des Affaires étrangères, Paris), Argentine, N.S. 4. IN: POIDEVIN, Raymond: *Finance et relations internationales 1887 – 1914*. Collection U2. Série „Dossiers pour l’Histoire contemporaine” dirigée par Georges DUPEUX, A. Colin, Paris 1970. 36.

nem tud kielégítő módon megfelelni a gazdasági igényeknek, ezért egy külföldön már működő speciális testület, a kereskedelmi attasék hálózatának létrehozását sürgették. Ezt a kérdést egy 1879-es költségvetési bizottsági jelentés vetette fel először, a nyolcvanas években többször előkerült, majd Gaston Cadoux 1891-ben felhívta Ribot figyelmét, hogy Angliában és Németországban már működnek kereskedelmi attasék, s kizárólag az a feladatuk, hogy támogassák hazájuk kereskedelmét, iparát a konkurenciával szemben, s munkájuk igen hatékony. A képviselőház által felvetett kéréseket azonban a külügyminisztérium mindig elutasította, arra hivatkozva, hogy a kereskedelmi attasék hálózatának létrehozása kettős alkalmazást eredményezne és csökkentené a konzulátusok presztízsét, ráadásul a két testület rivalizálna egymással. A képviselőház ösztönzésre azonban a külügyminisztériumnak valamit lépnie kellett. Ezért 1895-ben elhatározták, hogy létrehoznak egy ideiglenes és mozgó kereskedelmi missziós szervezetet. Ennek értelmében Regnault konzult megbízták azzal, hogy két év alatt járja be a kelet piacait, Wiener főkonzult pedig Dél-Amerikába küldték. E két utazás befejezése után intézményesítették ezt a vizsgáló, adatgyűjtő missziót, s a világ különböző részeire küldtek konzulokat a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére. Így került Verstraete Oroszországba 1898-ban, hogy megnézzé a Nyizsnij-Novgorod-i vásárt, majd 1899-től Pétervárott töltött el három évet, s az orosz-francia kereskedelmi kapcsolatok bővítésének lehetőségeit tanulmányozta. Monod Németországban és Svájcban a pénzpiacot vizsgálta, François Kínában a Jangce völgyében egy Tonkinból kiinduló vasúti kapcsolat lehetőségeit ku-

	1882	1902
<i>Anglia, Belgium. Hollandia, Skandinávia</i>	0,58	2,30
<i>Németország, Ausztria-Magyarország, Svájc</i>	2,80	3,40
<i>Spanyolország, Portugália, Olaszország</i>	5,38	4,90
<i>Kelet-Európa, Balkán</i>	0,23	0,90
<i>Oroszország</i>	1,10	6,90
<i>Törökország, Egyiptom</i>	3,45	3,50
<i>Azsia, Óceánia</i>	0,10	0,70
<i>Amerika</i>	0,60	3,70
<i>Afrika</i>	0,10	1,80
<i>Francia gyarmatok</i>	0,65	1

*Francia tőkebevetések milliárd frankban*



tatta azért, hogyan lehet megakadályozni az angolok benyomulását a folyó felső részére. Az ilyen típusú missziók rendszerességét évenként megszavazott költségvetési támogatás biztosította. Látható, hogy a francia diplomácia, ha lassan is, de igyekezett mindent megtenni a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése érdekében. Nem a személyes erőfeszítéseken múlt, hogy az eredmény szerény maradt, s ennek oka az, hogy a francia gazdaság második generációs ágazataiban, mint a gépipar, vegyipar, nem volt olyan áttörés, amely lehetővé tette volna az új piacokra való betörést.<sup>40</sup>

A francia gazdaság eddig bemutatott része ellentmondásos képet mutat. Ahhoz a teljesítménye elegendő volt, hogy olyan életnívót biztosítson polgárainak, amely az akkori legjobbak között szerepelt. Ahhoz is elég volt, hogy a biztonsághoz szükséges felszereléseket, katonai eszközöket előállítsa, beszerezze. A külkereskedelemben azt is láttuk, hogy a földrajzi szerkezet stabilitása ellenére Franciaország igyekezett jelen lenni a világ minden részén, ahogy ezt egy nagyhatalomtól el lehetett várni. Ebben az ágazatban gazdaság és külpolitika szorosan együttműködött, de a külkereskedelem nem tudta biztosítani azt a gazdasági erőt, hátteret, amely Franciaország pozícióit erősíthette volna. Erre a francia gazdaság egyetlen ágazata volt képes: a tőkebefektetések piaca. Egyrészt azért, mert a deficités külkereskedelmet a külföldi tőkebefektetések jövedelme ellensúlyozta a hajófuvarozás, a biztosítás és a turizmus pozitív fizetési mérlegével együtt.<sup>41</sup> Másrészt azért, mert Franciaország, mint a világ második bankára Anglia mögött, a külföldi befektetéseket, kölcsönöket, fegyverként is használhatta, s használta is hatalmi, politikai céljai érdekében. E „fegyver”

---

<sup>40</sup> GUILLEN: 61-69. POIDEVIN, Raymond - BARIETY, Jacques: *Les relations franco-allemandes, 1815-1975*, Armand Colin, Paris, 1977. 161.

<sup>41</sup> A francia fizetési mérleg 1913-ban: a kereskedelmi mérleg 1.540 millió frank hiányt mutatott. A turizmus 750 millió frank többletet hozott. A hajózás, biztosítás mérlege pozitív volt, s ez 340 millió frankot jelentett. A külföldön befektetett tőkék jövedelme 1.775 millió frank volt, míg a munkajövedelem 29 millió frank hiányt produkált. Az utolsó békeév fizetési mérlege 1.296 millió frank többletet mutatott. BERSTEIN, Gisèle - BERSTEIN, Serge - GAUTHIER, Yves - GUIFFAN, Jean - MILZA, Olivier - MILZA, Pierre: *Histoire du 20<sup>e</sup> siècle, tome I. Le Premier 20<sup>e</sup> siècle 1900-1939. Un monde déstabilisé*, Hatier, Paris 1987. 32.

születését az tette lehetővé, hogy a 19. századi Franciaországban az olcsó tőke bősége állandó jelenség volt, hangsúlyozza Guillen, mivel a század második felében évente 2-3 milliárd franknyi megtakarítás keletkezett,<sup>42</sup> s ezt a belső piac nem tudta teljes egészében felvenni, így a bankok külföldön kerestek tőkeelhelyezési lehetőségeket. Egyrészt azért, mert a francia bankszféra nem nagyon érdeklődött a belső, főleg az ipari befektetések iránt. Henri Germain, a Crédit Lyonnais igazgatója ezt azzal magyarázta, hogy nincs olyan gyáros az országban, akit érdemes lenne támogatni.<sup>43</sup> Igaz a gyárosok sem akarták a kölcsönöket, mert meg akarták őrizni függetlenségüket a bankokkal szemben. S a gazdasági fejlődés viszonylag lassú ritmusa sem igényelte a banki segítséget. Ezért az 1900 és 1913 közti periódusban az évenként 2,250 milliárd franknyi beruházás 71%-a a vállalatoknál keletkezett többletből lett visszaforgatva, s így a legtöbb vállalkozás önfinanszírozó volt. Másrészt a külföldi tőkeelhelyezést az magyarázza, hogy a franciaországi kamatlábak lefelé, 4%-ról 3%-ra mentek, így a tőke olcsó lett, miközben volt belőle bőségesen, s ez kedvező lehetőségeket nyújtott a szegény és nehéz helyzetben levő országoknak. A francia befektetőknek pedig azért volt jó a külföldi befektetés, mert magasabb volt a hozadéka.<sup>44</sup> Franciaország pozícióit azonban gyengítette az, hogy a külkereskedelem és a pénzpiac nem tudta egymást erősíteni. Ennek az volt az oka,

---

<sup>42</sup> GUILLEN: 54.

<sup>43</sup> LANDES, David S.: *Az elszabadult Prométheusz. Technológiai változások és ipari fejlődés Nyugat-Európában 1750-től napjainkig*. Gondolat, Budapest 1986. 299.

<sup>44</sup> ASSELAIN: 208. GUILLEN: 54. LÉVY-LEBOYER-BOURGUIGNON: 83-84. DÉMIER: 471. REBÉRIOUX, Madelaine: *Nouvelle histoire de la France contemporaine 11. La République radicale? 1898-1914*, Seuil, Paris 1975. 120. Egy Franciaországban bejegyzett külföldi részvény kamata 4 és 15% között mozgott. Az oroszországi olajrészvények 1904 és 1914 között 8,67%-20,3%, a bankrészvények 9,54%-12,5%, a fémipar osztalékai 3,67%-9,72% hasznot hoztak. GIRAULT, René: *Investissement et placements français en Russie, 1880-1914*. IN: *La position internationale de la France. Aspects économiques et financiers XIX<sup>e</sup> - XX<sup>e</sup> siècles*. Textes réunis et présentés par Maurice LÉVY-LEBOYER, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris 1977. 260.

hogy a külkereskedelem és a pénzügyi befektetések iránya nem esett egybe, jóllehet mindkét ágazat főleg Európában volt érdekelt. Az eltérés abban állt, hogy míg az export-import viszony Európa fejlett részéhez kapcsolta Franciaországot, addig a tőkebefektetések a kontinens fejletlen vagy fejlődő országai felé irányultak. Az 1880-as évek elejétől ezen a területen is egy nagy átrendeződés következett be, melynek iránya a Mediterráneum nyugati részéből Európa keleti, balkáni része felé mutatott, s különösen az oroszországi befektetések mértéke növekedett meg (a francia tőkebefektetésekről lásd a fenti táblázatot).<sup>45</sup> A külkereskedelem s a tőkeelhelyezések földrajzi irányának eltéréséből eredő hátrányt az iparvállalatok érezték, mivel egy adott ország importjából való francia részesedés aránya általában lényegesen elmaradt az ide irányuló tőkebefektetések összegéhez képest. Domergue kimutatása szerint 1908-ban az oroszországi francia tőkeexport értéke elérte a 10 milliárd frankot, az orosz importból viszont Franciaország csak 3,53%-ban vette ki részét. Ausztria-Magyarország 1 milliárd frankot kapott, miközben a francia vállalatok az importból 1,58% arányban részesültek. Romániában az 500 millió befektetés mellett 1,85%-os, Hollandia esetében a 300 millió mellett 0,98%-os import részesedés állt, hogy csak a legkirívóbb eseteket említsük.<sup>46</sup> A nagy vasipari szervezet, a *Comité des Forges*, többször tiltakozott a kormánynál, mert a bankok a kölcsönműveleteiket nem kötötték ipari megrendelésekhez.<sup>47</sup> A legnagyobb fegyvergyártó cég, a Schneider-Creusot, a *Journal des Débats* 1908. augusztus 7-i számában egy kommunikét jelentetett meg, melyben hangsúlyozta, hogy a pénzügyi és a kereskedelmi, ipari kérdéseket össze kell kapcsolni, s véget kell vetni annak, hogy a francia kölcsönök más országok felvirágzását segítsék, s közben a konkurensok kapják az ipari megrendeléseket.<sup>48</sup> A hajóépítők

---

<sup>45</sup> GUILLEN: 57.

<sup>46</sup> DOMERGUE, Jules: *La Question des sociétés de crédit*, Bar-le-Duc, 1909. 98. IN: POIDEVIN: 163.

<sup>47</sup> BOUVIER, Jean: *Les traits majeurs de l'impérialisme français avant 1914*. IN: BOUVIER, Jean – GIRAULT, René: *L'impérialisme français d'avant 1914*. Recueil de textes, Paris 1976. 308.

<sup>48</sup> POIDEVIN: 144.

szakszervezete azt kérte a külügyminisztériumtól, hogy a török kormány csak akkor kapjon pénzügyi támogatást tengeri programjához, ha a francia iparnak a kölcsönök fejében megrendeléseket ad.<sup>49</sup> A kormány e panaszok, kérések elől nem tért ki, sőt, amint már bemutattuk, elkezdte átszervezni a külügyi tevékenységet, hogy a francia kereskedelem, ipar megfelelő támogatást kapjon. Panaszra persze a külügynek is volt oka. „...a román kormány velünk szemben tanúsított magatartása kitűnő – hangsúlyozza Blondel, bukaresti francia követ -, de gyárosaink követelőzése, apátiája egész egyszerűen megnehezíti a munkánkat. Nem tudom elégszer elismételni, hogy konkurensainknak a helyszínen aktív, mindenről tudó képviselői vannak, miközben honfitársaink legtöbbször csak alkalmi tudósítót működtetnek, javaslataik néha elkésnek, s követelőzésük nagyon gyakran a riválisoknak adott kedvezményt segítik elő.”<sup>50</sup> S idézhetjük La Boulinière, athéni francia követet is: „A németek, az osztrákok elébe mennek a megrendeléseknek, megkönnyítik azokat, alkalmazkodnak az igényekhez, elfogadják és keresik az olyan kockázatokat, melyektől profitot remélnek. Mi nem tesszük ezt, miközben itt van a követendő példa...”<sup>51</sup> Természetesen a kormány és az ipari szféra viszonyát nem csupán az egymásra mutogatás, az oda-vissza irányuló panaszok jellemezték, hanem eredmények is születtek.

A már említett Schneider nem csupán panaszkodott, hanem köszönetet is tudott mondani a külügyminisztériumnak azért, hogy támogatta őt Bulgáriában a német konkurenciával szemben, s így erősíthette befolyását a Krupp cég ellenében.<sup>52</sup> Számokban ez annyit jelentett, hogy 1904-ben 26 millió, 1907-ben 23,4 millió frank hadi megrendelés érkezett Bulgáriából. 1907 és 1911 között Szerbia 50 millió megrendelést adott Schneidernek, Görögország pedig 1912 és 1914 között 58,2 millió frank értékben vásárolt francia fegyvereket. A Balkánon az áruvásárláshoz kötött kölcsön különösen fontos volt, mivel a francia termékek nem voltak ver-

---

<sup>49</sup> A. E. Turquie, N.S. 162. Paris, 13 mai, 1910. Widmann aláírás. IN: POIDEVIN: 144.

<sup>50</sup> A.E. Roumanie, N.S. 24. Bucarest, 25 mai 1910. IN: POIDEVIN: 149.

<sup>51</sup> A.E. Grèce, N.S. 37. 24 janvier 1907. IN: POIDEVIN: 149.

<sup>52</sup> A.E. Bulgarie, N.S. 15. Le Creusot, 22 février 1897. IN: POIDEVIN: 162.

senyképesek a némettel vagy osztrák-magyarral szemben.<sup>53</sup> A *Revue économique internationale* 1910 októberi száma azt emelte ki, hogy „*sem az orosz, sem a balkáni vagy a latin-amerikai kölcsönök nem vezettek jelentős ipari megrendelésekhez*”. A lap ezért teljesen érthetőnek tartja, hogy amit a bankok elmulasztottak, azt a kormány igyekszik pótolni azzal, hogy megköveteli a kölcsönt adóktól: gondoljanak a francia iparra is.<sup>54</sup>

Úgy tűnt, a pénzügyi ágazat sokélú fegyver a francia kormány kezében. Az árukapcsolással erősítette a világpiacon nem igazán versenyképes francia ipar helyzetét. Felhasználta a kereskedelmi befolyás növelésére, pénzügyileg Franciaországhoz köthetett olyan országot, ahol koncessziókat, befolyási övezeteket akart szerezni. S miközben javította a gazdasági pozíciókat, a francia hatalmi helyzet is erősödött. A pénzügyi fegyvert azonban közvetlenül is bevetették külpolitikai célok érdekében.

„*A pénzfegyver egyetlen korban sem játszott olyan nagy szerepet, mint a miénkben.* – jelentette ki Max Warburg, a német bankárok harmadik általános kongresszusán 1907 szeptemberében.<sup>55</sup> „*Franciaország növekvő befolyása csaknem kizárólag tőkehatalmának tulajdonítható. Erre alapozva kötötték meg az orosz szövetséget, s ez volt a legfontosabb tényező az angol-francia antant létrejöttében is. A pénzügyi befolyás jelentősen erősítette Franciaország befolyását Algecirásban. ...s ne feledjük, hogy Olaszország éppen egy járadékkonvertálást hajtott végre, egy olyan műveletet, amely arra kötelezte őt, hogy béküljön meg a francia szempontokkal. Az eredmény sokkal inkább a francia pénzügyek győzelme volt, mint a diplomáciáé. Még eléggé emlékszünk arra, hogyan hatottak a pénzügyek a Portsmouth-ban megkötött békefeltételekre. Ha tehát pozíciókat biztosítani akarjuk, akkor hadseregünk oldalára kell állítani pénzügyeinket.*” A német bankár

---

<sup>53</sup> 1914-ben a balkáni francia tőkebefektetések értéke az államkölcsönökkel együtt 2.800 millió frank volt az alábbi megoszlásban: Románia 780 millió frf., Szerbia 800 millió frf., Görögország 700 millió frf., Bulgária 512 millió frf. GIRAULT, René: *Les Balkans dans les relations franco-russe en 1912*, *Revue historique*, 1975/Janvier-mars, 158-162.

<sup>54</sup> POIDEVIN: 162.

<sup>55</sup> A.E. Allemagne, N.S. 66. IN: POIDEVIN: 59.

kizárólag a pénzügyi szférának tulajdonította a francia diplomácia sikereit. A kortársak közül mások is kiemelték a frankdiplomácia jelentőségét. „A francia kormány megértette, hogy a nép gazdagsága és a fix jövedelmű tőkebefektetések előtérbe helyezése képezik az ország legszilárdabb támaszát...” – írta Somary a *Revue économique internationale* 1910 januári számában.<sup>56</sup> S még egy idézet, ezúttal a *Revue financière universelle* 1912. március 15-i számából: „A tőke olyan fegyver lett, melyet a kormányok érdekeiknek megfelelően használhatnak a nemzetközi kapcsolatokban. Nehéz lenne tagadni, hogy a pl. a Deutsche Bank azon műveletei, melyek segítségével tőkét akar összegyűjteni a bagdadi vasút megépítéséhez, vagy az angol és a francia bankok tárgyalásai Törökországgal azért, hogy új vasúti koncessziókat szerezzenek, ne első-sorban politikai műveletek lennének.”<sup>57</sup>

A francia tőke az első világháború előtti évtizedekben olyan hatékony eszközt, fegyvert kínált a külpolitika számára, amely képes volt kompenzálni a gazdaság egyéb, szintén stratégiai mutatóinak a viszonylagos gyengeségét is, és ezzel a francia nagyhatalmiság egyik tényezője lehetett

---

<sup>56</sup> Id.m. 59.

<sup>57</sup> M. LAIR: *Les capitaux français en Allemagne*, Id.m. 59.